

FERHENGİSTAN

(فرهنگستان)

İran'da Farsça'yı yabancı dillerin etkisinden kurtarmak amacıyla kurulan dil akademisi.

"Terbiye, bilgi ve mârifet yeri" anlamını taşıyan ferhengistân kelimesi günümüzde İran'da "akademi" yerine kullanılmaktadır. Farsça'nın sadeleştirilmesi, modern terimlerin karşılıklarının bulunması için Tahran'da kurulan iki dil akademisine de Ferhengistân-ı İrân ve Ferhengistân-ı Zebân-ı İrân adları verilmiştir.

Farsça'yı sadeleştirme çabalarının tarihi IV. (X.) yüzyıla kadar uzanır; ilk defa Dakîkî (ö. 366/976 [?]) ve Firdevsî (ö. 411/1020 [?]) eserlerinde bu amaçla Arapça kelime kullanmamaya özen göstermişlerdir. Onların ardından birçok edip, şair ve âlim yazdıkları eserlerle bu çalışma içinde yer almışlardır. XIX. yüzyılda Batı etkisiyle başlayan yenileşme hareketleri aynı zamanda millî duyguların da gelişmesini sağladı. Bu durum dilin sadeleştirilmesi faaliyetine hız verilmesine ve o döneme kadar genellikle Arapça'nın etkisi altında kalan Farsça'yı bu etkiden kurtarmak için aydınlar arasında bir hareketin oluşmasına yol açtı. Bunda yabancı terimlere karşı ortaya çıkan tepki ve özellikle gazetelerde Arapça kelime kullanılmaması yönündeki istek büyük rol oynadı. Farsça'yı sadeleştirmek için takip edilecek yol konusunda ortaya üç görüş çıktı: Ya terimlerin Avrupa'daki asılları kullanılmalı, ya Arapça ve Osmanlıca'daki şekilleri alınmalı veya Farsça dil bilgisi kurallarına göre bunlara yeni karşılıklar türetilmeliydi. Bu meseleleri çözebilmek için ilmi bir kuruma ihtiyaç duyulması üzerine Batı'da örnekleri bulunan bir akademinin açılmasına karar verildi. Bu yöndeki ilk teşebbüs ömrü kısa süren Meclis-i Akademi'dir (1903). Milliyetçilik akımının gittikçe güçlendiği 1921-1935 yılları arasında Farsça'daki yabancı kelimelere karşı açılan savaşa Rızâ Şah Pehlevî de destek oldu ve bu amaçla önce Encümen-i İlmî adıyla bir müessese kuruldu; arkasından da 1924'te Savaş Bakanlığı ile Eğitim Bakanlığı'nın birlikte teşkil ettikleri Şûrâ-yı Âlî-yi Nizâm adlı komisyona askerî terimlere karşılık bulma görevi verildi. Bunu, Dânişserâ-yi Âlî müdürlüğüne getirilen İsâ-yi Sâdık'ın kurduğu Encümen-i Vaz'-ı Lugât ve Istilâhât-ı İlmî takip etti. 1935'te Eğitim Ba-

kanlığı bünyesinde kurulan Akademi-i Tıbbî'nin (Ferhengistân-ı Tıbbî) görevi de tıpla ilgili kelimelere Farsça karşılık bulmaktı. 1930'lu yılların başında Farsça'yı yabancı dillerin etkisinden kurtarma çabası daha da arttı ve devlet daireleriyle millet meclisine kadar ulaştı. 1934'te Türkiye'yi ziyaret eden Rızâ Şah ülkesine döndükten sonra Türk Dil Kurumu'nu örnek alarak Savaş Bakanlığı'nda bir komisyon kurdurdu ve askerî terimleri tesbit edip türetmekle görevlendirdi. Ancak Türkiye'de olduğu gibi İran'da da bu konuda aşırılığa gidildi ve türetilen kelimelerin âdeta zorla halka benimsetilmesine çalışıldı.

Dilin sadeleştirilmesinde aşırılığa karşı olan Başbakan Muhammed Ali-i Fûrûgî, şaha başvurarak durumun ilim adamlarınca incelenmesini ve bir dil akademisi kurulmasını önerdi. Şahın gereken izni vermesi üzerine İsâ-yi Sâdık bu konuda bir plan hazırlamakla görevlendirildi. Kısmen Académie Française örnek alınarak hazırlanan plan Bakanlar Kurulu tarafından 19 Mayıs 1935 tarihinde kabul edildi ve Ferhengistân-ı İrân adı verilen akademi ilk toplantısını 2 Haziran günü Fûrûgî'nin başkanlığında yaptı. Fars dili ve edebiyatını koruma, geliştirme, ilmi terimler türetme ve Farsça'daki yabancı kelimelere karşılık bulma amacıyla oluşturulan kurumun görevlerine daha sonra kelime türetme kurallarını belirleme, eski kelime ve deyimlerle halk ezgilerini derleme işi de eklendi. Ali Ekber Dihhudâ, Bedüzzaman Fûrûzanfer ve Ali Asgar-ı Hikmet gibi tanınmış ilim adamlarının üyesi bulunduğu akademinin yönetici kadrosu, şah tarafından tayin edilen bir başkan ve üyelerin kendi içlerinden iki yıllığına seçtikleri iki başkan yardımcısı ile iki sekreterden meydana geliyordu. Ancak kurum amaç ve faaliyetleri açısından şiddetli eleştirilere uğradı; bizzat kurucusu Fûrûgî verdiği bir konferansta kendisinin de yanlış bulunduğu hususları açıkladı ve bunların düzeltilmesi için öneriler getirdi. Bu konferansın genişletilmiş şekli "Peyâm be-Ferhengistân" başlıklı bir raporla yayımlandı (Mart-Nisan 1937). Raporda Arapça'nın Farsça için önemine işaret ediliyor ve bu konuda orta yolun bulunması isteniyordu. Ferhengistan'ın çalışma hızından pek memnun olmayan Rızâ Şah yeniden düzenlenmesini emretti; bunun üzerine 28 Nisan 1938'de yeni bir teşkilât şeması ve yönetim kadrosu oluşturularak başkanlığa Ali Asgar-ı

Hikmet getirildi. Resmî varlığı 1956 yılına kadar süren Ferhengistân-ı İrân gerçekte altı yıl faaliyet gösterdi ve bu zaman içinde bankacılık, tıp, zooloji, matematik gibi ilimlerle ilgili 2400 terim türetildi; bu arada birçok Arapça ve Türkçe yer adı da değiştirildi.

Rızâ Şah'ın Eylül 1941'de tahttan uzaklaştırılmasından sonra Abbas İkbâl-i Âştîyânî ve Vahid-i Destgirdî gibi karşıt görüşlü ilim adamları *Yâdgâr*, *Armagân* vb. dergilerde Ferhengistan aleyhinde yazılar yayımlayarak Arapça kelimeleri atmanın Farsça'yı zayıflatacağı ve İran'ın diğer müslüman ülkelerle olan ilişkilerini koparacağını ileri sürdüler; muhalifleri ise Farsça'nın Arapça'dan arındırılmasının gerekli olduğunu, ancak bunu bir kurumun değil yazarların yapabileceğini söylüyorlardı. Bu görüşün en önemli savunucuları Seyyid Hasan Takizâde ile Seyyid Ahmed-i Kesrevî idi. Bir süre sonra tartışmaların hızı azaldı. 1963'te Muhammed Mukaddem Tahran Üniversitesi'ndeki bir konferansında ve arkasından kendisiyle yapılan bir sohbetle dil meselesini tekrar ele alarak teknik ve ilmi terminoloji bakımından Farsça'nın zayıf olduğunu ve yeni kelimelere ihtiyaç duyulduğunu söyledi. Kültür ve Sanat Bakanlığı'nın 28-30 Kasım 1970 günleri arasında düzenlediği kongrede şahın bir dil akademisinin kurulmasını isteyen mesajı okundu ve kongrenin hemen arkasından Ferhengistân-ı Zebân-ı İrân adı altında yeni bir akademi faaliyete geçirildi. Yeni ferhengistanın yönetici kadrosu dört üyeli bir idare meclisiyle bir sekreterlikten meydana geliyordu. "Kelime seçme", "Farsça tabirleri derleme", "Eski ve Orta Farsça" ve "Farsça dil bilgisi" bölümlerinden oluşan akademide bir kütüphaneye ile bir fonetik laboratuvarı bulunuyordu. Ancak İran İslâm devriminin (1979) ardından bu ikinci ferhengistanın faaliyetine son verildi.

İran İslâm Cumhuriyeti döneminde daha önce kurulmuş olan akademilerin durumları ele alındı ve İran İlmî Araştırmalar Konseyi'nin 5 Nisan 1987 tarihli toplantısında eski akademilerin de yerini alacak yeni bir akademinin kurulmasına karar verildi. Rusya, İngiltere ve Pakistan gibi ülkelerdeki akademilerin yapılarından da faydalanılarak kurulan bu akademinin başlıca amacı her türlü ilmi çalışmayı planlamak, araştırma yapmak ve araştırmacılara yardımcı olmaktır. Akademi İran İslâm Cumhuriyeti Bilim-

ler Akademisi, Fars Dili ve Edebiyatı Akademisi, Tıp İlimleri Akademisi adlı üç birimden oluşur. İran İslâm Cumhuriyeti'nin ilim dünyasında saygın bir yer elde etmesi için ilim adamı ve araştırmacılar yetiştirmek, ilmî çalışmaları teşvik etmek, İran toplumunun teknik ve kültürel meselelerini çözmek bu kuruluşun görevleri arasındadır. Bilimler Akademisi temel, beşerî, ziraî, mühendislik ve İslâmî ilimler olmak üzere beş dalda faaliyet göstermektedir.

Akademi bir mütevellî heyeti tarafından yönetilir. Mütevellî heyeti akademi başkanını tayin etmek, başkan tarafından önerilen İran İslâm Cumhuriyeti akademisi teşkilâtını, bütçeyi, harcamaları onaylamak gibi görevleri yerine getirir. Akademi teşkilâtında sırasıyla akademi yüksek başkanlığı, mütevellî heyeti, akademi başkanı, akademi başkanlık bürosu, bilim konseyine bağlı beş dal, bilim ve araştırma müşavirliğiyle bu müşavirliğe bağlı toplantı ve konferanslar bürosu, kütüphane, belge, bilgisayar ve yayım merkezleri yer alır. Akademinin asil ve fahri olmak üzere iki çeşit üyesi vardır; bunlar akademi başkanlığı tarafından önerilir ve mütevellî heyeti tarafından onaylanır. Fahri üyeler resmî toplantılara katılamazlar, ancak dışarıdan yazılı olarak görüş ve düşüncelerini bildirirler.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâjehâ-yı Nev ki tâ Pâyân-ı Sâl-i 1319 der Ferhengistân Pezîruftê Şude est, Tahran 1942; Ali Asgar-ı Hikmet, *Pârsî-yi Negz*, Tahran 1951; İsa-yı Sâdik, *Yâdgâr-ı ʿOm̄r*, Tahran 1959-75, II, 105 vd.; *Ferhengistân-ı Zebân-ı İrân: He-def, Sâzmân, Vazîfe, Revîş-i Faʿâliyyet*, Tahran 1972; Ferîdün Bedreay, *Güzâreşt der Bâre-i Ferhengistân-ı İrân* [başki yeri yok], 2535 şş.; A. Shakoor Ahsan, *Modern Trends in the Persian Language*, Islamabad 1976, s. 111-134; *Pîşnihâd-ı Şümâ Çist*, Tahran 1976; Hüseyin-i Yezdânîyân, *Neviştehâ-yı Kesrevî der Zemîne-i Zebân-ı Fârsî*, Tahran 1979; Muhîr-i Tabâtabâi, "Nigehbâni-yi Zebân-ı Fârsî", *Yağmâ*, XXIII, Tahran 1971, s. 569-575; Seyyid Rizâ Nakîbü's-sâdât, "İslâm Cumhuriyeti Bilimler Akademisi", *Aşinâ*, sy. 1, Ankara 1995, s. 23-35; M. A. Jazayery, "Madjma' ilmi", *EP* (Fr.), V, 1091-1095; Dihhudâ, *Lugainâme*, XXI, 228; *DMF*, II, 1891.



TAHSİN YAZICI

FERHENGÂME-i SA'DÎ

(فرهنگ نامه سعدی)

XIV. yüzyıl ediplerinden Hoca Mesud'un, Sa'dî-i Şirâzî'nin *Bostân* adlı eserinden seçip tercüme ederek meydana getirdiği nasihatnâme tarzındaki eseri (bk. HOCA MESUD).

FERİD, Hâce Gulâm

(خواجہ غلام فرید)

(1845-1901)

Hindistan'da Pencâbî dilinin Sirâiki lehçesiyle şiir söyleyen sûfî şair.

30 Zilhicce 1261'de (30 Aralık 1845) Pakistan'da, babası Hâce Hudâbahş'in Sihler'in saldırıları sırasında gittiği Sind (İndus) nehrinin doğu kıyısındaki Çaçrân'da doğdu. Hz. Ömer'in soyundan olduğu rivayet edilen büyük dedesi Mâlik b. Yahyâ Arabistan'dan gelip Sind bölgesinde yerleşmişti. Ferîd annesini ve babasını çok küçük yaşta kaybetti. Çiştîye tarikatına mensup tanınmış bir âlim ve sûfî olan ağabeyi Hâce Gulâm Fahreddin'in yanında yetişti. Kısa bir müddet sonra kendisiyle birlikte medresede ders vermeye başladı. Ağabeyi ölünce de (1288/1871) onun yerine geçti. On sekiz yıl Rûhî sahrasında zühd ve riyâzet hayatı yaşadı ve daha sonra hacca gitti. 2 Rebülevvel 1319'da (19 Haziran 1901) vefat etti.

Çiştîye tarikatına mensup olan Ferîd şeriata bağlı, İslâm dışı âdet ve davranışlara şiddetle karşı çıkan bir sûfidir. Çiştîye tarikatında da rağbet gören semâ konusunda çok titiz davranmış, kadınların ve tarikata mensup olmayanların semâ katılmasını kesinlikle yasaklamıştır. Ferîd sohbetlerinde bile âdeti vezinli ve kafiyeli konuşacak kadar büyük bir şiir yeteneğine sahipti. Kendisinin önce Farsça, Urduca, Pencâbî, Sirâikî dillerinde şiir söyleyen şairlerin eserlerini çok iyi incelemiş, Hintçe, Urduca ve Farsça gazellerin incelik ve zenginliğinden faydalanarak Râfî adını verdiği bir edebiyat türüne yeni bir ruh, şekil ve üslup kazandırmıştır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd nazariyesini benimseyen ve onun etkisiyle aşkı mutlak gerçek olarak kabul eden Ferîd'in şiirlerinde aşk konusu önemli bir yer tutar.

Klasik Hint müzikisinin yanı sıra mahallî müziği de çok iyi bilen Ferîd şiirlerini bestelenmeye uygun bir tarzda söylemiş, İran, Hint, Urdu ve Sanskrit şiirinden de faydalanmıştır. Nitekim eserlerinde Farsça, Urduca ve Sanskritçe şiirlerle de rastlanır.

Divanı dışında Ferîd'in başlıca eserleri *Risâle-i Fevâ'id-i Ferîdiyye*, *Mekâtib-i Mecâlis*, *Menâkıb-ı Ferîd* ve *İrşâdât-ı Ferîdî*'dir. Bunların son üçü müridleri ta-

rafından derlenip yayımlanmıştır (*UDMİ*, XV, 335).

BİBLİYOGRAFYA :

Ferîd, *Divân* (trc. Azîzürrahman Azîz), Bahâvelpûr, ts. (Matbûa-yı Bahâvelpûr), mütercimîn önsözü; Muhammed Enver Firûz, *Gevher-i Şebçerâğ*, Lahor 1919; R. Landau, *The Philosophy of Ibn Arabî*, London 1959; Mes'ûd Hasan Şihâb, *Hâce Gulâm Ferîd*, Bahâvelpûr 1963; Şehbâz Melik, *Şüfîyân dî Şa'irî veç Hâce Gulâm Ferîd dâ Hîşse, der Lalân dî pend*, Lahor 1973; Hamîdullah Şâh Hâşimî, *Hâce Gulâm Ferîd dî Şa'irî veç Tasavvuf, der Pehl Külliyyân*, Lahor, ts. (Matbûa-yı Tâc); A. Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent*, London 1980, s. 145; Muhammed İsmâil Bhattî, "Ferîd", *UDMİ*, XV, 335-338.



A. NACİ TOKMAK

FERİD BEY

Osmanlı hattatı.

1274'te (1857) İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mustafa Ferid olup babası, Dîvân-ı Hümâyün Muhimme Odası hulefâsından ve Şebâniyye tarikatı şeyhlerinden Ali Necib Efendi'dir. Sıbyan mektebinden sonra hususi olarak Arapça ve Farsça okudu. Hat sanatına merakı dolayısıyla hattat Mehmed Şevki Efendi'den sülûs-nesih ve icâzet yazılarını meşketti; Mehmed Necmeddin Okyay'ın beyanına göre bir sülûs-nesih murakka'ı tertip ederek icâzet aldı. Hocasının vefatından sonra da Sâmi Efendi'den istifade etti. Şevval 1287'de (Ocak 1871) Dîvân-ı Hümâyün Kalemî'ne girip burada kırk yıl kadar süren hizmeti esnasında muhtelif rütbelerden geçerek Mühimme Kalemî müdürlüğüne kadar yükseldi. I. Meşrutîyet'in ilânından sonra kadro harici bırakıldığından emekliye ayrıldı.

Dîvân-ı Hümâyün'da tuğra çekmesini, divanı ve celî-divanı yazılarını Sâmi Efendi'den öğrenen Ferid Bey burada ferman, berat ve menşur yazarak sanatını icra etti. 1914 yılında açılan Medresetü'l-hattâtin'de divanı, celî-divanı hat muallimi olarak vazife aldı. Son devrin tanınmış hattatlarından Mustafa Halim Özyazıcı, Ferid Bey'in burada yetiştirdiği öğrenciler arasında ilk hatırlanacak olan kişidir.

Ferid Bey, vazifesi icabı Dîvân-ı Hümâyün'un resmî yazılarıyla daha çok uğraşmakla beraber Sâmi Efendi tarzında celî-sülûs istiflerinde de başarılı olan, ancak fazla tanınmayan hat sanatçılarından dır. Ayrıca şiirle meşgul olmuş, daha ziyade latife tarzında mizahî bazı manzumeler yazmıştır.